

İslâm tarihinde melik unvanı nâdir olarak kadınlar için de kullanılmıştır. Memlûkler devrinde Mısır'da bir süre devleti yöneten Şecerüddür "meliketü'l-İslâm" unvanını almıştır (Makrîzî, II, 237). Bu hususta diğer bir örnek de Hindistan'da görülmektedir. Delhi Melikesi Razıyye, müslüman Hindistan'da yegâne kadın hükümdar olarak hânedanın diğer üyelerinin kullandığı sultan unvanı yerine bu unvanı benimsemiştir.

Türk-İslâm devletlerinde kendilerine bir şehir veya bölgenin idaresi verilen hânedan mensuplarına da melik unvanı tevcih edilmiştir. Melikler, tâbi oldukları imparatorluğun başşehirindekine benzer bir hükümet teşkilâtına sahiptiler; kendi vezirleri, hazineleri, kumandanları, askerleri, divan teşkilâtı vardı. Idare ettikleri şehir ve bölgede halife, sultan ve kendi adına hutbe okutur, büyük sultanın izniyle sikke bastırır, çeşitli devletlerle antlaşmalar ve ittifaklar yapabilirlerdi. Metbû tanıdıkları büyük sultan istediği zaman ona askerî yardımda bulunur veya ordularının başında büyük sultanın maiyetinde savaşa katılırlardı. Aksine hareket eden melikler büyük sultan tarafından cezalandırılırdı. Sultan ve melikler değiştikçe meliklerin hâkimiyet alanları yeni bir mensurla tasdik edilir veya yenilenirdi. Büyük sultanlar hâkimiyet alâmeti olarak günde beş nevbet çaldırırken melikler günde en fazla üç nevbet çaldırabilirdi. Büyük Selçuklu Hükümdarı Berkyaruk ile kardeşi Muhammed Tapar arasında yapılan bir antlaşmada Berkyaruk'un sultan unvanıyla günde beş nevbet, Muhammed Tapar'ın ise melik unvanıyla günde üç nevbet çaldırması kararlaştırılmıştı (Özaydın, s. 72). Ancak Hârizmşah Alâeddin Muhammed, imparatorluğun sınırlarının çok genişlemesi sebebiyle kendisini İskender-i Sâni olarak ilân etmiş, kendisi günde iki defa (güneş doğarken ve batarken) nevbet çaldırması (Zülkarneyn nevbeti) ve meliklerin günde beş nevbet çaldırmalarına izin vermişti.

Daha sonraki dönemlerde melik unvanı değerini kaybetti ve giderek kullanılmaz oldu. Osmanlılar da bu unvanı yaygın biçimde kullanmadılar. XX. yüzyılda melik İslâm ülkelerinde yeni bir anlam kazanarak tekrar ortaya çıktı. Bir asırdan fazla bir zaman süresince Avrupa monarşileriyle sürdürülen ilişkilerin ardından krallık yönetimi İslâm ülkelerinde yeni bir içerik kazandı. 1916 yılında kendisini Arap ülkelerinin meliki ilân eden Mekke Şerifi

Hüseyin, milletlerarası müzakerelerden sonra İngiltere ve Fransa tarafından "melikü'l-Hicaz" kabul edildi. 1920'de İslâm ülkelerinde çeşitli krallıklar kurulunca melik unvanlarının itibarı doruk noktasına ulaştı. 1926'da onun yerini alan ve kendisini Necid sultanı ve Hicaz meliki ilân eden Abdülaziz b. Suûd 1932'de Suudi Arabistan Krallığı'nın meliki oldu.

1920'de Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal Suriye kralı ilân edildi. Ancak Faysal'ın hâkimiyeti dört ay devam edebildi; ardından Irak'a geldi ve burada 1921'de kral oldu. Ertesi yıl Mısır Sultanı Fuâd onun izinden giderek melik unvanını aldı. Afganistan Emîri Emânullah Han da emîr unvanını terkederek kendini kral ilân etti. Aynı yıl Yemen İmamı el-Mütevekkil-Alellah Yahyâ Hamîdüddin, İtalya ile yaptığı bir anlaşmayla melik kabul edildi. Daha çok imam unvanıyla tanınan Yemen yöneticileri de uluslararası belgelerde şeklen kral olarak kabul edildi. Müslüman devlet başkanları sonraki yıllarda da kraliyet unvanları almaya devam ettiler. Ürdün'ün Hâşimî Emîri Abdullah b. Hüseyin 1946'da Ürdün Hâşimî Krallığı'nın kralı unvanını aldı. 1951'de Emîr İ. İdrîs kendisini yeni kurulan Libya Devleti'nin meliki ilân etti. Fas'ta 1957'de Sultan V. Muhammed sultan unvanını melike dönüştürdü.

BİBLİYOGRAFYA :

Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Köyem), bk. İndeks; İbnü'l-Cevzi, *el-Muntaẓam*, VIII, 97-98, 182; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, tür.yer.; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 97, 159, 187, 205, 220, 289, 359-361, 454; II, 73, 95, 126, 127, 145; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'şâ*, V, 455, 487-488; VI, 16-17, 121, 179, 564-569; VII, 114; VIII, 137; IX, 403-404; XIV, 94; Makrîzî, *el-Hiṭat*, II, 237, 301; Mehmet Altay Köyem, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976, s. 12, 16, 19, 74-76, 105; a.mlf., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1984-92, II, 23-28, 150, 202, 223-224, 230, 231, 317, 320, 346, 361, 392, 397, 418, 422, 472; III, 76-77, 80, 151; C. E. Bosworth, "The Titulature of the Early Ghaznavids", *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, London 1977, s. 214, 219, 221, 222, 223, 224, 227, 231; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ankara 1977, s. 207-310; a.mlf., *Harezmsahlr Devleti Tarihi*, Ankara 1984, s. 24, 28-30, 53, 174, 197, 206; A. K. S. Lampton, "The Theory of Kingship in the Nasihat ul-Muluk of Ghazali", *Theory and Practice in Medieval Persian Government*, London 1980, s. 47-55; Osman Turan, *Türkiye Selçukluların Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 27, 57, 58, 66, 106, 147, 152, 174; Hasan el-Başâ, *el-Elkâbü'l-İslâmiyye*, Kahire 1409/1989, s. 496-507; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berk- yaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-*

1104), İstanbul 2001, bk. İndeks; D. Sourdel, "Un trésor de dinars gaznavides et salgûqides découvert en Afghanistan", *BEO*, XVIII (1963-64), s. 215-219; G. C. Miles, "A Portrait of the Buyid Prince Rukn al-Dawlah", *American Numismatic Society Museum Notes*, XI, New York 1964, s. 283 vd., 285 vd.; W. Madelung, "The Assumption of the Title Shâhânsâh by the Buyids and the Reign of the Daylam (Dawlat al-Daylam)", *JNES*, XXVIII (1969), s. 84-108; Coşkun Alptekin, "Selçuklu Paraları", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971, s. 435-441; L. Richter, "Amîr-Malik-Shâhânsâh: 'Adud ad-Daula's Titulature Re-Examined", *Iran*, XVIII, London 1980, s. 90, 92, 93, 94; Ahmet Güner, "Mâverdi'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II)", *DüİFD*, XVII (2003), s.233-234; M. Plessner, "Melik", *İA*, VII, 664-665; A. Ayalon, "Malik", *EI²* (İng.), VI, 261-262.

AHMET GÜNER

MELİK AYAZ

(ملك آياز)

(ö. 928/1522)

Hint-İslâm tarihinin önemli simalarından biri.

Aslen, Hindistan ile ticarî ilişkileri bulunan bir Osmanlı tüccarının mülkiyetinde iken efendisi tarafından Gucerât Sultanı I. Mahmud'a (1459-1511) sunulan Gürcü veya Rus asıllı bir köle olduğu rivayet edilir; adı Portekiz kaynaklarında Melique-yaz (Melquiaz) şeklinde geçmektedir. Kısa zamanda Sultan Mahmud'un takdirini kazanan Ayaz, bir müddet sonra "melik" unvanıyla Diû şehrinin merkezi olduğu Kathiavar yarımadasının güneyindeki Sûret (Saurashtra, Sawrashtra; Diû'nun doğusunda kalan Kambay körfezinin sağ sahilindeki Surat ile ilgisi yoktur) vilâyetine vali tayin edildi. Diû, Portekizliler'in Arabistan ve Hindistan kıyılarına ulaştığı o dönemde gerek stratejik gerekse ticarî bakımdan büyük önem kazanmıştı. Melik Ayaz buraya yerleştikten sonra bir taraftan halkın refahını yükseltmek ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için kararlı bir çaba içerisine girdi, bir taraftan da adada Portekizliler'e karşı güçlü bir askerî tahkimat gerçekleştirdi. Bunun için önce kıyının karşısına taştan bir kule yaptırarak araya kalın bir zincir gerdirdi, böylece Portekiz gemilerinin yaklaşmasını önledi. Ardından adayı karaya bağlayan taş bir köprü ile muhkem bir kale inşa ettirdi. Portekizliler, bu tedbirler sayesinde bütün teşebbüslerine rağmen Melik Ayaz'ın sağlığında bölgeye girememişlerdir. Melik Ayaz, 1508'de bir Memlük donanmasının da yardımıyla Portekizliler'i Diû açık-

larında bozguna uğrattı, bu savaşta genel vali Francisco Almeida'nın oğlu olan donanma kumandanı da öldürüldü. Genel vali, bir süre sonra giriştiği intikam amaçlı saldırı ile Gucerât ordusunu yendiye de Melik Ayaz'ın direnişini kıramadığı için kesin bir zafer elde edemedi. Hatta barış için Diû'da bir üs kurma konusundaki ısrarına rağmen Melik Ayaz'ın buna yanaşmaması sebebiyle Gucerât'ın başka kıyılarından aldığı giriş izniyle yentirmek zorunda kaldı.

Aynı zamanda iyi bir diplomat olduğu belirtilen Melik Ayaz, Portekizliler'in Bîcâpûr Sultanlığı'ndan Goa'yı almaları üzerine onlarla ilişkileri düzeltmenin faydalı olacağını düşünerek yeni bir dönem başlattı. Bu arada bir taraftan da Gucerât'ın güvenliğini sağlamak için 1518'de Yavuz Sultan Selim'e bir mektup göndererek Osmanlılar'la resmî bir irtibat gerçekleştirdi. Padişaha "müslümanların hâmisî diyen ve onu saltanat, hilâfet ve dinde en mükemmel olarak niteleyen bu mektuptan sonra Yavuz Sultan Selim'in Gucerât Sultanı II. Muzaffer Şah'a yardım teklifinde bulunması bu ilk adımın sonucu olsa gerektir. Ancak Yavuz Sultan Selim'in vefatı üzerine (1520) bu girişim sonuçsuz kalmış, Gucerât'a ilk Osmanlı filosu ancak 1531'de ulaşabilmiştir. Melik Ayaz'ın endişe ettiği gibi Portekiz donanması 1521'de Diû'yu zaptetmek için yeni bir harekâta giriştiyse de buradaki güçlü savunma karşısında başarısızlığa uğradı ve geri dönmek zorunda kaldı. Bu sırada Muzaffer Şah, bazı topraklarını işgal eden Çitor Racası Rana Songa'ya karşı Melik Ayaz'ı görevlendirdi. Güçlü bir ordu ile yola çıkan Melik Ayaz geri çekilen racayı takip ederek sığındığı Mandassore Kalesi'nde kuşattı ve birkaç ay süren kuşatmanın ardından onunla tazminat ve vergi karşılığında bir anlaşma yaptı. Fakat Muzaffer Şah buna razı olmadı ve Melik Ayaz'dan geri dönmesini isteyerek yeni bir harekât başlattı. Melik Ayaz Diû'ya döndükten kısa bir süre sonra vefat etti.

Melik Ayaz, savaş teknolojisinde barut kullanımı hakkında özel bir bilgiye sahip olmak ve bu alanda Osmanlılar'inkine benzer uygulamaları Hindistan'a taşımakla da tanınmıştır; kendisinin bu bilgileri Osmanlılar, Memlûkler veya Portekizliler'den öğrendiği düşünülmektedir. Döneminde iyi bir yönetici olduğu, halkının ihtiyaçları için çok sayıda hayır kurumu inşa ettirdiği, kapısını herkese açtığı, sayıları binleri bulan saray görevlilerine ve

hizmetkârlarına karşı daima müşfik davrandığı ve askerlerini her zaman el üstünde tuttuğu kaynaklarda zikredilmektedir. Bu özellikleri onun halk tarafından çok sevilmesini sağlamış ve ölümünden sonra şahsiyeti etrafında çeşitli efsanevi hikâyelerin oluşmasına yol açmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Atâullah, *Zemîme-i Me'âşir-i Maḥmûd Şâhî*, India Office Library, nr. 123-125; el-Hâc ed-Debîr, *Zaferû'l-vâlih bi-Muzaffer ve âlih* (ed. E. D. Ross), London 1910, I, 37-39; İskender b. Muhammed Mancû, *Mir'ât-i İskenderî* (ed. S. C. Misra - M. L. Rahman), Baroda 1961, s. 147, 162-164; Ali Muhammed Han, *Mir'ât-i Aḥmedî*, Bombay 1307, s. 65; M. S. Commissariat, *A History of Gucerat*, Bombay 1938, I, 246-251; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1946, I, 397-400; Aziz Ahmad, *Studies in Islamic Culture in the Indian Environment*, Oxford 1964, s. 48-49; M. Yakup Mughul, *Kanuni Devri*, Ankara 1977, s. 37-43; J. B. Harrison, "Diu", *EP* (İng.), II, 322; Abdus Subhan, "Malik Ayaz", a.e., VI, 269-270; K. A. Nizami, "Diu", *DİA*, IX, 376.

İQTİDAR HUSAIN SİDDİQUI

MELİK HÜSEYİN

(bk. ŞERİF HÜSEYİN).

MELİKŞAH

(ملکشاه)

Ebû'l-Feth Celâlî'd-devle ve'd-dîn Muizzü'd-dünya ve'd-dîn Kasîmü emîri'l-mü'minin Melikşâh b. Alparslan (ö. 485/1092)

Büyük Selçuklu hükümdarı (1072-1092).

9 Cemâziyelevvel 447'de (6 Ağustos 1055) doğdu. Daha küçük yaşta iken babası Alparslan ona özel ilgi ve ihtimam gösterdi ve Gürcistan seferine çıkarken oğlunu da yanında götürdü. Melikşah, Vezir Nizâmülmülk ile birlikte karargâhta kalıp babasına vekâlet etti (456/1064). Daha sonra bizzat Melikşah'ın da katıldığı bir muhasara neticesinde Bizans kuvvetlerinde korunan bir kale ele geçirildi (*Ahbârû'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 24).

Sultan Alparslan, dedesi Selçuk'un mezarını ziyaret maksadıyla gittiği Cend şehrinde dönerken uğradığı Râdgân'da 458'de (1066) düzenlediği törende Melikşah'ı veliaht ilân etti (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 50). Alparslan, gâşiyesini omuzuna alıp at üzerindeki Melikşah'ın önünde yürümek suretiyle onu müstakbel sultan olarak tanıdığını gösterdi ve bütün ülke top-

raklarında veliaht sıfatıyla adına hutbe okunmasını istedi (a.g.e., a.y.). İslâm dünyasında eskiden beri sürdürülen geleneğe uygun biçimde Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh da veziri Amîdûdevle İbn Cehîr ile hil'atler gönderip Melikşah'ın veliahtlığını tasdik etti (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 70-71; Bûndârî, s. 43-44). Sultan Alparslan, Malazgirt Muharebesi'nden önce de şehid olduğu takdirde yerine Melikşah'ın geçmesini vasiyet etti (*Ahbârû'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 33). Melikşah'ın veliaht ilân edilmesi hiç şüphesiz onun şahsî meziyetleri yanında annesinin Karahanlı hânedanına mensup bir prenses olması da önemli rol oynamıştır. Veliahtlığı süresince Hârizm, Fars, İsfahan ve Rey'de görev yaptığı ve emrinde her an harekete hazır 15.000 süvari bulunduğu bilinmektedir (a.g.e., a.y.).

Sultan Alparslan, Melikşah'ın da katıldığı Mâverâünnehir seferi sırasında Yûsuf el-Hârizmî tarafından yaralanınca Nizâmülmülk'e ve kumandanlarına Melikşah'ı sultan tanıyıp itaat edeceklerine dair yemin ettirdi (6 Rebîülevvel 465 / 20 Kasım 1072). Ayrıca Melikşah'a babası Çağrı Bey'in idaresindeki toprakları oğlu Ayaz'a, Kirman ve Fars'ı da kardeşi Kavurd Bey'e vermesini vasiyet etti; hânedan mensuplarının bulunduğu bölgelerde Melikşah'a tâbi olarak hüküm sürmelerini istedi. Alparslan'ın ölümü üzerine toplanan devlet adamları ve kumandanlar 10 Rebîülevvel 465'te (24 Kasım 1072) Melikşah'ı sultan ilân ettiler (a.g.e., s. 38; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 76; Bûndârî, s. 46). Halife Kâim-Biemrillâh'ın, veziri Amîdûdevle İbn Cehîr ile gönderdiği hil'atlerle Selçuklu tahtına çıkan Melikşah, hem veliaht hem sultan ilân edilmesinde önemli katkıları olan Nizâmülmülk'ü vezirlik görevinde bıraktı. Cülûs bahşişi dağıtarak, ayrıca askerlerin maaşlarını arttırarak onların ve devlet adamlarının sevgisini kazandı. Babasının cenazesini Merv'de toprağa verdikten sonra Nişâbur'a gelip Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh'a elçi gönderdi ve adına hutbe okunmasını istedi. Bunun üzerine 8 Receb 465'te (20 Mart 1073) Bağdat'ta Sultan Melikşah adına hutbe okundu. Melikşah bütün vilâyetlere ve komşu hükümdarlara haber gönderip babasının vefat ettiğini ve kendisinin tahta çıktığını bildirdi.

Melikşah'ın genç yaşta Selçuklu tahtına çıkmasını fırsat bilen Karahanlılar ve Gazneliler, Selçuklu hâkimiyetindeki topraklara saldırmaya başladıkları gibi bazı